

Jaakko Numminen

Suomen kansanopetuksen historia

Tässä samassa kauniissa aulassa puhui Helsingin yliopiston rehtori *Waldemar Ruin* lukuvuoden avajaisissa syksyllä 1919, savun vielä leijaillessa ensimmäisen maailmansodan juoksuhautojen yllä, sivistyksen merkityksestä kansalle. Samasta aiheesta hän oli puhunut edellisenäkin syksynä 1918, joskin edeltäneen talvikauden syvä kansallinen pettymys silloin varjosti hänen puhettaan. Ja samasta teemasta puhuivat monet muutkin rehtorit *Zachris Topeliuksesta* alkaen. *Edvard Hjelt* vuosisadan alussa kantoi asiasta jatkuvaa huolta.

Harvassa maassa ylimmän opetuksen ja tieteellisen tutkimuksen yhteydet kansansivistykseen ovat olleet niin läheiset kuin juuri Suomessa. Perinne juontaa juurensa *Snellmaniin*. Kaikista kansallisista herättäjistä johdonmukaisimmin juuri Snellman korosti ylimmän opetuksen ja laajan kansansivistyksen yhteyttä. Hän näki, että korkeampi sivistys jää puutteelliseksi ja yksipuoliseksi, jos kansakunnan yleinen sivistys on alhainen. Sen vuoksi tieteen ja taiteen tuli pyrkiä kansansivistyksen kohottamiseen. Tähän perustui myös hänen johdonmukainen vaatimuksensa ruotsin kieltä puhuvan sivistyneistön suomalaistumisesta.

Snellman loi sen teoreettisen pohjan, jolle *Uno Cygnaeuksen* käytännön toiminta saattoi rakentua. Herrojen koulutuspoliittiset käsitykset tosin poikkesivat eräiltä osin toisistaan. Cygnaeus korosti kansakoulun kasvatustehtävää, Snellman näki sen enemmän opetuslaitoksena.

Maan suomenkielisellä kansansivistyksellä oli kuitenkin vanhemmat juuret. Lukutaidon opetus tuli täällä yleiseksi 1600-luvun lopulla *Juhana Gezelius vanhemman* toimesta. Silloin syntyivät kinkerit ja kiertokoulut. Kirkko jakoi pitäjän kiertokoulu-

piireihin, ja koulua pidettiin vuoron perään piiriin kuuluvien kylien taloissa. Kiertokoulu viipyi kussakin kylässä 5-8 viikkoa, tavallisesti puolet ajasta samassa talossa. Koulupaikkana oli useimmiten talon suuri tupa.

Kun uusi kansakoulu erotettiin vuoden 1866 asetuksella kirkosta, jäi alkuopetus edelleen seurakuntien ylläpitämien kiertokoulujen hoitoon. Vielä lukuvuonna 1890-1891 kävi kiertokoulua lähes 200 000 lasta, mutta kansakoulua vasta runsaat 110 000. Kiertokoulunopetus jatkui eräin paikoin vielä 1920- ja 1930-luvulle saakka.

Ehkä kiertokoulunopettajien työ heidän kiertäessään syrjäisissä kylissä jakamassa kansanopetuksen aakkosia on jäänyt maamme sivistyshistoriassa liian vähälle huomiolle. Jäihän hei-

Linikkalan kansakoulu, Forssa

dän työnsä lähes ainoaksi kouluopetuksiksi suurelle osalle niitä ikäpolvia, jotka kohottivat Suomen suuriruhtinaanmaan itenäiseksi valtioksi.

Mutta jo paljon ennen kiertokoulun häviämistä oli syntynyt uusi kansakoulu. Näin jälkikäteen tarkastellen kiinnittää huomiota, miten suunnitelmallisesti Suomessa siirryttiin uuteen kansanopetusjärjestelmään verraten vahvasta vastustuksesta huolimatta.

Itämaisen sodan jälkeen vuonna 1856 nuori keisari *Aleksanteri II* vieraili Suomen senaatissa - siis tuolla torin toisella puolella - ja kehotti senaattia muun ohella selvittämään, miten kansansivistystä palvelevia kouluja saataisiin maaseudulle lisää. Väitetään, että ajatus tuli Snellmanilta.

Vuonna 1858 annettiin varovainen kansakoulujulistus, jolla kunnalliset kansakoulut tehtiin mahdollisiksi. Samalla päätettiin opettajaseminaarin perustamisesta. Senaatti pyysi kansalaisilta ehdotuksia kansakoulun järjestämisestä. Lukuisista ehdotuksista huomiota herätti Uno Cygnaeuksen kirjoitus. Hänet lähetettiin laajalle kiertomatkalle Eurooppaan, ja häneltä pyydettiin täydellinen uudistussuunnitelma vuonna 1860. Sen pohjalta annettiin kansakouluasetus toukokuun 11. päivänä 1866. Samana vuonna valmistuivat ensimmäiset opettajat uudesta seminaarista.

Cygnaeuksen Euroopan matkan tuloksena Suomen uuteen kansakouluun tulivat mannermaan uusimmat kasvatusideat luovalla tavalla sovellettuina: havainnollisuus, yhteys omaan elämänpiiriin ja lapsen kehitysrytmin seuraaminen. Cygnaeuksen ominta panosta oli käsityön opetus, joka näin tuli Suomen kouluun aikaisemmin kuin muualle. Poikkeuksellista oli myös huomion kiinnittäminen piirustukseen ja puutarhanhoitoon.

Vuoden 1866 asetuksella perustettu kansakoulu tuli kehitty-

vän kunnallishallinnon hoidettavaksi. Se merkitsi huomattavaa henkisen johtotehtävän siirtoa kirkolta maalliselle hallinnolle. Kansakoulu eteni kuitenkin hitaanlaisesti. Kunnissa pelättiin kustannuksia ja monet talolliset saattoivat pitää kansakoulua turhana puoliherrojen kasvattajana.

Tämän vuoksi senaatille saapui 1870-luvulta lähtien esityksiä, että kansakoulu olisi määrättävä maaseudulla pakolliseksi. Senaatti kuitenkin hylkäsi ehdotukset katsoen, että niiden toteuttaminen oli mahdotonta lähinnä väestön köyhyyden vuoksi. Valtiopäivillä professorit *E.G Palmén* ja *J.R. Danielson-Kalmari* ajoivat oppivelvollisuutta. Vuonna 1893 päästiin jo niin pitkälle, että senaatti päätti antaa vuoden 1894 valtiopäiville esityksen yleisestä oppivelvollisuudesta. Kenraalikuvernööri *Heydenin* lausunnon perusteella hallitsija päätti, että esitystä ei valmistettaisi. Sen sijaan valtiopäivillä kehitettiin kansakoulun jatko-opetusta ja vaadittiin kuntiin kansakoulupiirejä.

Toukokuun 24. päivänä 1898 annettiin valtiosäätyjen ehdotuksen mukaisesti piirijakoasetus. Asetuksen mukaan kunta oli jaettava koulupiireihin siten, ettei kenenkään oppilaan koulumatka ollut viittä kilometriä pitempi. Kunta oli velvollinen perustamaan piiriin kansakoulun, jos kansakouluiässä (9-16 vuotta) olevain lasten luku on 30 ja piiri sitä vaatii. Lapsilla ei kuitenkaan ollut koulunkäyntivelvollisuutta. Piiriasetus loi siis opetuksen järjestämisvelvollisuuden, mutta ei oppivelvollisuutta.

Piirijakoasetus määritteli maaseudun kouluverkoston vuosikymmeniksi eteenpäin. Siitä alkoi hahmottua maaseudun kyläkouluverkko. Koulujen piirijako määräsi myös äänestysalueet ja monet myöhemmät aluejaot. Kun toisen maailmansodan jälkeen pantiin toimeen laaja asutustoiminta, seurasivat koulut jälleen mukana. Uusilla asutustiloilla oli paljon lapsia, ja koulujen lukumäärä oli Suomessa suurimmillaan 1950-luvulla. Siitä pitäen

kouluverkosto alkoi harventua, mutta vieläkin Suomessa on noin 3000 peruskoulun alemman asteen koulua. Osittain juuri tähän koulujen saavutettavuuteen perustuu Suomen koulutusjärjestelmän korkea laatu ja huomattava kansainvälinen arvostus.

Vanhan kansakoulun miehet - tarkastajat, opettajat ja edistyneimmät johtokuntien jäsenet - kokoontuivat säännöllisin väliajoin yleisiin kansakoulukokouksiin. Tampereen kokouksessa kesäkuussa 1905 kansakouluntarkastaja *Albin Järvinen* alusti kysymyksen ”Olisiko oppipakko maassamme jossakin muodossa toimeen saatava”. Hän totesi, että kansakoulun oppimäärä oli tuleva kelpoisuusvaatimukseksi yhä useammilla toimialoilla. Usein tapasi nuorukaisia ja varttuneempiakin kansalaisia, jotka muistelivat katkerina vanhempiaan, jotka eivät olleet vieneet lapsiaan kouluun. Kuntien rakentamat kalliit koulut olivat tuskin puolillaan oppilaita, vaikka koulupiirissä oli kouluikäisiä lapsia koulun täydeltä.

Opetusta siirrettävässä viipalekoulussa 1987

Mielenkiintoinen oli Järvisen tekemä tiedustelu Turun piirin 135 kansakoulusta. Kun kilometrin etäisyydellä koulusta oli koulua käymättömien osuus ikäluokasta vain 45 %, oli se yli viiden kilometrin takana 89 %. Siis vain joka kymmenes kouluikäinen lapsi kävi pitemmän matkan takaa kansakoulua. Syyksi mainittiin muun ohella vaatteiden ja jalkineiden suurempi kulutus pitkällä koulumatkalla, mutta myös vanhempien sääli lapsiaan kohtaan. Ja kuitenkin Varsinais-Suomessa koulumatkat eivät vielä olleet pitkät, toisin oli monilla muilla Suomen seuduilla.

Tampereen kokouksen esityksestä asetettiin komitea selvittämään oppipakkoa - pian tuli käyttöön sana oppivelvollisuus - *Mikael Soinisen* puheenjohtolla. Kysymys oppivelvollisuudesta nivoutui nopeasti myös vuoden 1906 eduskuntaudistukseen. Ruotsinkielinen kansakouluntarkastaja *A. von Bonsdorff* puki sen sanoiksi: ”Meillä on saavutettu kansan vapaus, joka on laajempi kuin missään muualla. Se saattaa olla turmioksi meille, jos emme pidä huolta sivistyksestämme.”

Oppivelvollisuuskomitea esitti kuusivuotista oppivelvollisuutta, joka käsittäisi ikävuodet seitsemästä kolmeentoista. Yksikamarisessa eduskunnassa oppivelvollisuudella oli suuri kannatus, ja asiassa tehtiin useita aloitteita. Vihdoin vuonna 1910 eduskunta sääti oppivelvollisuuden, mutta hallitsija kieltäytyi lakia vahvistamasta.

Vasta Suomen itsenäisyyden saavuttamisen jälkeen eduskunta hyväksyi marraskuun 23. päivänä 1920 oppivelvollisuuslain, jonka tasavallan presidentti vahvisti huhtikuun 15. päivänä 1921. Lain mukaan kaikki lapset, elleivät saa vastaavaa opetusta muussa koulussa tai kotonaan, olivat velvolliset käymään kansakoulua sen kalenterivuoden syyslukukauden alusta, jonka kuluessa täyttävät seitsemän vuotta, sen kalenterivuoden kevätlukukauden loppuun, jonka kuluessa täyttävät 13 vuotta, sekä tä-

män jälkeen kahden vuoden aikana ottamaan osaa kansakoulun jatko-opetukseen. Sitten oppivelvollisuus on pidentynyt niin, että se käsittää seitsemännestä ikävuodesta lähtien seuraavat kymmenen vuotta. Kannattaa kuitenkin huomata, että itsenäisessä Suomessa ei ole koskaan ollut koulupakkoa, mutta kylläkin oppivelvollisuus.

Lähes samaan aikaan kansakoulun kanssa oli Suomessa toteutettu asteittain oppikoulu-uudistus. Näin Suomeen muodostui 4-vuotisen, myöhemmin 6-vuotisen kansakoulun ja 8-vuotisen oppikoulun muodostama kaksijakoinen yleissivistävä koulutusjärjestelmä, jota hiljalleen kehittyvä ammatillinen koulutus osaltaan täydensi. Koululaitoksen lohkojen määrälliset suhteet muuttuivat vuosikymmenten mittaan hyvinkin jyrkästi. Mutta järjestelmän rakenne pysyi olennaisilta osiltaan samana sata vuotta.

Oman aikansa sääty-yhteiskuntaan sidottu yleissivistävän koulun kaksijakoisuus korjasi ajan mittaan itse itseään siten, että sen toinen puolisko - oppikoulu - joustavasti laajentui yli puolen ikäluokan kouluksi. Tämä johti lopulta koulumuotojen yhdistämiseen. Vuonna 1963 eduskunta päätti eduskunta-aloitteen pohjalta, että Suomessa siirrytään koko kansalle yhteiseen 9-vuotiseen peruskouluun, joka sitten 1970-luvun alussa toteutettiin pohjoisesta etelään edeten. Kun on kysytty, kuka oli peruskoulun isä, onkin vastaukseksi annettu, että sen isä ja äitejä olivat ne kaikki Suomen lasten vanhemmat, jotka halusivat lapsilleen pidemmän koulun. Uusi peruskoulu oli itsenäinen yhdistelmä kansakoulusta ja oppikoulusta, mutta sen johtava aate oli koko kansan yhteinen koulu, koko kansan yhteinen perussivistys.

Seminaareista valmistuneiden varhaisten kansakoulunopettajien sosiaalinen tausta oli erikoislaatuinen. Miesopettajien suurim-

Ruotsinkielinen sokeainkoulu, Helsinki

man ryhmän muodostivat talonpoikaiskodeista tulevat, kun taas naisopettajat olivat aluksi voittopuolisesti virkamieskodeista, joissa opettajan uraa pidettiin koulutusta saaneelle tyttärelle hyvänä ammatinvalintana. Näin sivistyskotien tyttäret tekivät tärkeää kulttuurityötä rakentaessaan yhdessä talonpoikaisperäisten opettaja-aviomiestensä kanssa kansanomaisia sivistyskoteja. Tässä yhdistelmässä tuli Snellmanin esille manaama kansallisen henki vereksi ja lihaksi. Suureksi osaksi näistä kodeista lähti seuraavan sukupolven suomalainen lukeneisto ja maan tulevat kehittäjät, jotka sitten antoivat - edelleen snellmanilaisittain ajatellen - oman lisänsä ihmiskunnan yhteiseen sivistyspääomaan.

Kansakoulun tehtäväksi tuli suomalaisen identiteetin laajentaminen koko kansan yhteisomaisuudeksi. *Runeberg, Lönnrot, Snellman, Topelius ja Aleksis Kivi* olivat luoneen kansallisen

identiteetin aineksia, mutta suomalainen kansakoulunopettaja siirsi ne koko kansan omaisuudeksi. Kansanopetuksen avulla luotiin kuva yhteisestä isänmaasta, sen luonnosta, sen historiasta ja sen kansasta, yhteisyyden tunto.

Kansakoulun opetuksellinen itsenäisyys - sekä suhteessa kirkkoon ja muihin auktoriteetteihin että suhteessa yhtenäiseen kansalliseen opetussuunnitelmaan - oli Suomessa jo alusta pitäen suurempi kuin naapurimaissamme tai Saksassa. Opetus oli myös monipuolista. Mikael Soininen korostaa, että kun Keski-Euroopassa reaaliaineita saatettiin lukea yhdestä lukukirjasta, eri aineet saivat Suomen kansakoulun opetusohjelmassa itsenäisen sijan.

Varhaisvaiheen suomalainen kansakoulu oli tyypillisimmillään yhden, kahden tai kolmen opettajan vetämä pieni maalaiskansakoulu. Sen punamullattujen, usein myös keltamullattujen seinien takana opiskeltiin lähes jokaisen opettajan luoman itsenäisen opetussuunnitelman mukaan.

Koulun johtokunta päätti itsenäisesti opettajan ottamisesta ja kyläläisillä oli läheinen suhde kouluunsa. Koulussa kokoonnuttiin kylän yhteisiin juhliin.

Koulun opettaja oli usein kylän keskeinen henkilö yhteistyössä ja erilaisissa sivistysrienoissa. Hän johti kuoroa, hän piti opintopiiriä, hän perusti nuorisoseuran, hän hoiti kylän kirjastoa, hän ahersi koulun puutarhassa ja usein hänen kotinsa ja hänen puutarhassa ja hänen tapansa olivat esikuvana muille.

Tämä suomalainen koulu kulki kansainvälisen kehityksen kärjessä oppilasruokailun järjestämisessä ja monissa muissakin oppilashuollon asioissa. Vielä ankaran sodan riehuessa vuonna 1943 säädettiin laki, että jokaisessa koulussa piti tarjota lämmin ateria päivässä; uudistus oli kaikkialla toteutettava jo vuoteen 1948 mennessä.

Monet vanhan koulun periaatteet ovat nykyhetkenkin näkökulmasta arvioituna perin hyviä: opettajan itsenäisyys, kiinteä pysyvä koulumiljöö, kasvatuksellinen ote, kodin ja koulun läheinen yhteistyö, oppilashuolto, jopa harvan asutuksen vaatima yhdysluokkaopetus ja oppilaiden aktiivinen osallistuminen opetustapahtumaan. Siinä koulussa vallitsi kasvatuksen ja opetuksen yhteys.

Uno Cygnaeus sanoi, että eivät vain aivot, vaan myös sydän ja käsi tarvitsevat harjoitusta. Olkoon tämä edelleen koko kansan koulun ohjenuorana.

Yhteisen peruskoulutuksen edellytykset

